

УДК 903(477.43)

Володимир Захар'єв,
старший науковий співробітник
відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного
науково-методичного центру культури і мистецтва, член САУ

Вадим Лозінський,
краєзнавець

НОВІ УНІТАРНІ ПРЕДМЕТИ РИМСЬКОГО ЧАСУ З ЧЕРНЯХІВСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У повідомленні йдеться про знайдені на Хмельниччині обереги черняхівської культури, які могли бути предметами римського легіонера або використовувалися автохтонами, як наслідування римським традиціям.

Ключові слова: Римська імперія, черняхівська культура, Хмельниччина, оберег, фібула, мілітарність, сварга, ритуал.

На об'єктах черняхівської культури Хмельницької області час від часу трапляються унітарні речі, що були нагадуванням їхнім господарям-легіонерам про метрополію, тобто, Рим та його язичницькі ритуали, або використовувалися автохтонами як наслідування римським традиціям.

Одним з оберегів, на нашу думку, була фігурна (у європейській літературі вживається слово ажурна) фібула зі срібла вагою 8 грамів, що знайдена одним з авторів 2021 р. в околицях обласного центру м. Хмельницький, а саме – біля ставка с. Шпичинці.

Поки що знахідка зберігається у приватній колекції виявника. Її розміри наступні: ширина 27 мм, висота 27 мм, товщина 4 мм (рис. 1).

Спочатку складалося враження, що це щиток фігурної фібули. При детальному огляді на тильному боці предмета виявився попсований потраплянням під сучасні землеобробні агрегати гачок для утримання голки, що вказував на відсутній механізм для прищеплювання предмета. Технологічно цікавий момент: гачок було виготовлено окремо і згодом напаяно на вилитий окремо щиток, на що вказує нещільне припасування цієї деталі до основи.

У мережі Інтернет нами знайдено схожі за композицією вироби, які виявлено в Угорщині (Aquincum 2015; Ókor 2022). На їхніх фото через проміжки у елементах лицевого боку проглядаються елементи пружинного механізму (дротяної конструкції) з тильного боку, що дозволило відтворити суть призначення і предмет зі Шпичинців у цілому (рис. 2).

Авторам відома також фібула, що знайдена на одному з черняхівських поселень України, але без конкретної прив'язки до території (рис. 3).

Тоді як у статті Петера Крафта «Archäologie heute in Oberösterreich Aktuelle Schlussfolgerungen aus einem Linzer Seminar mit aktueller Folge-Publikation», що вийшла 2008 р. у Австрії (Kraft 2008), повідомлено про знахідку у римському маєтку Моосдорф-Еллінг в Інфіртелі «ажурної бронзової ручки з приголомшливо реалістичним зображенням бою гладіаторів» (Land 2022). А у підписі під знахідкою вже читаємо «Ажурна бронзова пластина з двома бойовими гладіаторами (секуторесами) II-III ст. н.е.» (рис. 4).

В усіх випадках композиція має мілітарну суть. На перший погляд, здається, що вона зображує переломний момент бою гладіаторів, як то трактує Петер Крафт. Але на нашу думку, автор версії спрощено оцінив сюжет, не врахувавши деяких важливих аспектів. Зокрема, те, що повалений противник на зображенні – без обладунку, і має довге, волосся, що не було притаманним для римлян, незважаючи, до якого прошарку тодішнього суспільства вони відносилися.

Як і у знахідці №4 ліва рука переможеного у знахідці №5 не захищена ні бронею, ні кольчугою. Присутність соляних знаків – оберегів з римських язичницьких ритуалів, хоч два з них і зображені на ворогові, безперечно, стосується переможця і посилюють його наполегливість у бою.

Три із розглянутих предметів (№ 3-5), виготовлені з міді/бронзи, що суттєво обмежує їх інформаційну наповненість. Тоді як два (№ 1,2) – зі срібла. Більше того – одна з угорських знахідок (№ 2) ще й місцями, а саме: меч, щит, обладунок правої руки і шолом переможця – позолочені. Позолочена також «сітка» на плечі та обладунки, що прикривають пах і стегна супротивника, що, на нашу думку, може вказувати на високий статус поваленого.

Беручи до уваги такі аргумента, ми вважаємо, що, незважаючи на антураж, композиція, швидше всього, демонструє момент перемоги римського легіонера над варваром, який вже повалений на землю, але ще відчайдушно намагається врятувати своє життя, відбиваючи ліктем щита нападника. Такий сюжет найбільш логічний для підйому бойового духу в походах у землі сусідів. А виготовлена з дорогоцінного металу фібула, могла бути своєрідною нагородою для тих, хто проявив героїзм у бою.

Отже, судячи з відомих нам на сьогодні фігурних фібул, виготовлені з дорогоцінного металу (№1, 2) можна віднести до достоєнних предметів римської культури, які навіть могли бути нагородами легіонерам за мужність, а мідні та бронзові аналогії (№3, 4) були їхньою імітацією, що використовувалися замість втрачених у походах та боях. Це було звичайною практикою того часу, наприклад, відомі тисячі римських монет з менш вартісних матеріалів. Окремо поки що стоїть ручка посудини з Австрії (№5).

Децо раніше, весною 2016 р. поблизу с. Мончинці тодішнього Красилівського району на березі запрудженої р. Деснянки, води якої підмивають залишки поселення черняхівської культури (рис. 5), рибалка Сергій Цебро із сусіднього с. Чернелівка знайшов оригінальний мідний артефакт римського часу (Захар'єв 2017).

Пластинчатий предмет розмірами 22x27 мм і товщиною 1 мм, очевидно, був традиційною сокиркою, яка використовувалася у язичницькому ритуалі (рис. 6.1).

На одному з його боків простежувалася продряпана шилом або різцем композиція, що віддалено нагадує стилізоване шатро. Його низ складають півтора десятка півкіл-завитків або стільки ж половин солярних знаків, що створюють ілюзію, начебто перекриваючи одне одного. Схили «шатра» окреслюють стилізовані гілки пальм. У найвищій точці гілки перетинаються між собою і, маючи при цьому округле завершення, нагадують так звані «коньок» на слов'янських будинках.

Під «шатром» – у центрі – розташовано зображення свастики. Вона має розміри 7x7 мм і прокреслена тим же інструментом (рис. 6.2). Свастика – як символ руху сонця – вертикальною віссю децо зміщена вперед, додаючи експресії символу. Проте, якщо кінці верхньої і правої поперечин зігнені «в середину» символу, то ліва та нижня зігнені навпаки – назовні, ніби супроти руху. Можливо, це натяк на одну з язичницьких римських легенд.

На жаль, непрофесійне поводження з артефактом, а саме, очищення від патини, суттєво затруднює встановлення приналежності та використання предмету, адже знищено сліди залощень від контактів з одягом, мотузками, окремими нитками, вичиненою шкірою тощо. Швидше всього, він був однією з нашивок-оберегів на портупей. Вияснення, яку саме давньоримську язичницьку легенду зберігає у собі зображення, – питання найближчого часу. Ведеться аналіз відповідної фахової літератури.

Нещодавно у мережі Інтернет з'явилося зображення лунниці-оберегу із золота вагою 12,4 грамів, що знайдена на одному з черняхівських поселень Хмельниччини. Той, хто знайшов її, виставив предмет на оцінку, отже, річ вже навряд чи потрапить до фахівців (рис. 7).

Залишається сподіватися, що у найближчому майбутньому, використовуючи позитивний досвід європейських держав, в Україні буде урегульовано проблемні моменти чинного законодавства у сфері збереження археологічної спадщини, щоб виявлені артефакти займали належне місце у експозиціях вітчизняних музеїв.

ЛІТЕРАТУРА

- Aquincum Museum and Archaeological Park*. 2015. Режим доступу: <http://www.aquincum.hu/> [Дата звернення 30 липня 2022].
- Ókor Friss. Antik*. 2022. Режим доступу: <https://okorportal.hu/> [Дата звернення 30 липня 2022].
- Kraft, P. 2008. Archäologie heute in Oberösterreich. Aktuelle Schlussfolgerungen aus einem Linzer Seminar mit aktueller Folge-Publikation. *Oberösterreichische Heimatblätter*, Bd. 62, s. 62-80.
- Land Oberösterreich*. 2022. Режим доступу: <https://www.land-oberoesterreich.gv.at/> [Дата звернення 30 липня 2022].
- Захар'єв, В. 2017. Оригінальний оберег римського часу зі свастикою з Красилівщини. В: *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник*, 10, с. 153-155.

Volodymyr Zakhariiev,
Senior Researcher of the Department of
of the Monument Protection Department
of the Khmelnytskyi Regional Scientific
and Methodological Center of Culture and Art

Vadym Lozinskyi,
Local Historian

**NEW UNITARY FINDS OF THE ROMAN TIME
FROM THE CHERNIAKHIV SETTLEMENTS
IN KHMELNYTSKYI REGION**

The article refers to charms of the Cherniakhiv culture found in Khmelnytskyi region, which could have been objects of a Roman legionnaire or were used by autochthons as an imitation of Roman traditions.

Keywords: Roman Empire, Cherniakhiv culture, Khmelnytskyi region, amulet, fibula, militarism, quarrel, ritual.

Рис. 1. Знахідка №1 з-під Шпичинець на Хмельниччині у процесі очищення. (Фото В.Лозінського)

*Рис. 2. Знахідки №2 та №3 з Угорщини.
(aquincum.hu, okorportal.hu)*

*Рис. 3. Знахідка №4 з України
(без місця прив'язки)*

*Рис. 4. Знахідка №5 з Австрії
(за П. Крафтом)*

Рис. 5. Мончинці. Місце знахідки оригінального оберегу римського часу. (Фото В. Захар'єва)

Рис. 6. Мончинці. Оберіг римського часу зі свастикою (№1, 6) і супутні предмети з черняхівського поселення. Потенційний різець-шило для нанесення орнаменту (№2). (Фото В.Захар'єва)

Рис. 7. Золота лунниця з Хмельниччини